

דרכי הוראת משנה בסמינר למורות¹

ע"י מי שאין

מבחינת ההתלבטות בבחירת חומר הלימודים והן מבחינת הצורך בהתמודדות עם מטען ידיעות קלוש למדי. דומה שהמיוחד במשנה הוא בכך, שלצורך לימוד רציני ומעמיק יש לדעת תלמוד ברמה זאת או אחרת או לדעת לקרוא מפרשים שרוב דבריהם מבוססים על דברי התלמוד.⁴

כדי להגיע לידיעת תלמוד, על תלמידו-תנינו להשקיע מאמץ עצום שספק אם אפשר לעמוד בו, הן מן הבחינה העקרונית והן מן הבחינה המעשית. לעומת מקצועות אחרים, בהם ניתן להגיע ללימוד מעמיק במאמץ שהתלמידות מסוגלות לעמוד בו. השאלה הרצינית היא: האם ניתן לעסוק בלימוד יסודי במשנה ובהקניית דרכים להוראתה, בלא כל ידיעה בתלמוד. ושואל זאת היא המשימה שעלינו ליטול על עצמנו בסמינר? הקניית כלים בסיסיים ללימוד עצמי בתלמוד. ובעזרת יכונן לת לימוד עצמי בתלמוד תדענה התלמידות גם לעסוק במשנה באופן עצמאי. דרך זו לא מקובלת כאמור הן מסיבות עקרוניות (הפולמוס על הוראת תלמוד לבנות), והן מסיבות מעשיות (מגבלות זמן).

עלינו להתרכז איפוא בהוראת משנה בלבד באופן מסודר ומעמיק, ולחפש דרכים לעניין

בבחירת חומר הלימודים² במשנה בסמינר, לפנינו לפחות שתי דרכים. האחת להקיף חלק נכבד מתכנית הלימודים במשנה בבית הספר היסודי, מתוך ההנחה שהמכשירות עצמן להוראה עשויות ללמד אותו חומר, ועלינו לציידן בידע ובהבנת החומר. בדרך זו תעלה בחרי-פותה השאלה של הוראה במחזור שני או שלישי. מדובר במשניות שהתלמידות למדו כבר ביסודי או בתיכון. הדרך השנייה היא ללמד לקט מצומצם על פי שיטת בחירה מסוימת (נושאים, חגים), ולא דוקא מתוך תכנית הלימודים של ביה"ס, להעמיק ולהקנות בעיקר יכולת לימוד עצמי. בדרך זו אנו מסתכנים בכך שהמורות לעתיד תתקשנה להשתלט על חומר הלימודים שתתבקשנה ללמד בהגיען לשדה. הרי זה חומר שלא למדו בסמינר... אם נצא מתוך הנחה שתלמידות הסמינר אכן תתבקשנה ללמד משנה, הרי הבעיה היא כיצד נכשיר תלמידות בוגרות תיכון, שמטען הידיעות שלהן בתושבע"פ הוא דל יחסית, להוראת משנה. אין לדבר על יכולת התלמידות להבין גמרא ויש המתקשות לקרוא היטב משנה עם ברטנורא ותוס' יו"ט.³

לכאורה יהיו שיטענו שבעיה דומה קיימת גם בתנ"ך, בספרות או במקצועות אחרים, הן

קבל שכר גם

ר מן המצוה

נד?
רוט
?

ר רב מוכהק

- (1) מאמר זה נכתב על יסוד נסיון בהוראת תושבע"פ בסמינר למורות, "אפרתה" ירושלים.
- (2) שאלת חומר הלימודים בתושבע"פ בכל שנות הלימודים בסמינר היא שאלה רצינית. יש לתת את הדעת על מטרות ויעדים על אמצעים ודרכי פעולה. יש להתייחס למסלולים השונים (גנות, גיל הור, מורות ליסודי ומורות לחט"ב), ולצורות ההתמחות השונות. ראוייה שאלה זו לדיון בבטאון.
- (3) יהיו שיציעו להפקיד הוראת משנה, בידי מורים גברים תלמידי חכמים, אולם המציאות בבתי הספר, מלמדת שמספר המורים קטן ויש להניח שהוראת משנה תופקד גם בידי המורות. במיוחד לאור מגמה מבורכת המסתמנת במספר בתי ספר להתחיל בהוראת משנה בכיתות הנמוכות. (יש להזכיר את הניסיון המוצלח של בית הספר היסודי במקומנו, באלון שבות, אשר בו הונהגה שעת אפס ללימוד משנה החל בכתה ב'. אמנם לניסיון זה שותפים תלמידי ישיבה הנושאים בעול התוראה, אבל חלק מהמשימה מוטלת על המורות).
- (4) שאלת הוראת תלמוד לבנות שנויה במחלוקת ואף היא מן השאלות שראויות לדיון במסגרת הבטאון.

להי
1. הו
2. הו
3. הו
4. הו
5. הו
6. הו
7. הו

גיו
גל לו
הרצו
התלכ

גד
ממסו
למסכ
קהתי
בכ
לי, ב
מו
שה
במש
"כיצו
רות
במש
אדר
משנ
"איז
הדנו
רות
להבו
זה
ההרו

לגבש דרכים להעשרת הוראת המשנה ולתור-
ספת ענין, תוכן, וזיקה נפשית ללימוד. שאלת
בחירת החומר אינה מרכזית. ניתן לבחור חור-
מר מתוך תכנית הלימודים של בית הספר, או
חומר אחר לפי טעמן של התלמידות. על המור-
רה להבהיר מראש מושגי יסוד, ולהביא בפני
התלמידות לקט מקורות מן התוספתא, התל-
מוד והמפרשים. עיון במקורות אלה ישמש
כעבודת הכנה. בלימוד המשניות תעזרנה ה-
תלמידות בעיקר בפירושו של הרב פ. קהתי,
פירוש אשר בו ימצאו דברי רקע כללים, ופי-
רוש השווה לכל נפש. גם בפירוש זה יש די
מקומות קשים להבנה, ומשימה מיוחדת יכר-
לה להיות לתלמידות בסמינר להתרגל לפי-
רוש זה ולהבינו כראוי.

לאחר הבנת דברי המשנה באופן ראשוני
מתבקשות התלמידות לחפש דרכים להעשרת
ההוראה. דרכים שבהם ניתן להוסיף תוכן וע-
גין לשיעור העוסק במשנה הנידונה. בעבודה
משותפת של המורה והתלמידות מתגבשות
דרכי העשרה שונים.

את התלמידות בלימוד, ולהקנות דרכים להור-
את המשנה בביה"ס. אין ספק כי גם אם נוו-
תר על הוראת תלמוד באופן שיטתי, יש לי-
צור היכרות עם התלמוד. הן הכרות של הת-
מצאות כללית והן הקניית יכולת לעיון במ-
קומות לא מורכבים. יש ליצור היכרות עם
החיבורים הבסיסיים הקשורים ללימוד משנה
ותלמוד. מדרשי הלכה, ותוספתא. הכרות זאת,
ניתן לעשות במסגרת קורס במבוא לתוש-
בע"פ, או במקביל ללימוד המשנה במשך
השנה.

בשאלת הוראת המשנה עוסקים חיבורים
ומאמרים שונים⁵. רבים מהם מתייחסים לשא-
לת הוראת המשנה בביה"ס היסודי או התי-
כון. אנו מבקשים להתייחס בעיקר לשאלת
הכשרת התלמידות להוראת משנה. במענה
לשאלה זו נציג דרך להוראה שיש בה ענין
גם למורים במסגרות אחרות.

העיקרון הבסיסי של הצעתנו הוא שלתל-
מידות ולמורה יהיה אתגר משותף, ויחד ינסו

- 5 א. שיעורים במשנה, הרב היימן, המחלקה לחינוך ותרבות תורניים בגולה. במבוא לספר מנתח המחבר באופן בהיר את בעיותיה של הוראת המשנה. "שיטת השאלון" המוצגת בספר, מעניגת ומוסיפה גיוון לשיעור, אולם המטרה, "ששיטה זו של לימוד המשנה יכולה לשמש הכנה הדרגתית ללימוד גמרא" (שם הקדמה עמ' 8), היא לא המטרה העיקרית שלנו בסמינר.
- ב. "להוראת פרקי המשנה במסכת יומא", הרב א. בן שלמה ("שמעתיך" מס' 30). המחבר מציג מקורות עזר למורה לשילוב מושגי הלכה, פרשנות המקרא, מחשבת היהדות, והלכה למעשה בהוראת משנה. אכן, מורה שידיו רב לו בצירוף כל המקצועות לסל אחד, יפיק תועלת מרובה משיטה זו, אולם זו משימה קשה מדי לתלמידותינו.
- ג. "פיתוח החשיבה בהוראת משנה", הרב י. ק. רייניץ ("שמעתיך" מס' 53-54). המחבר מציג לכוון את התלמידים לגילוי העיקרון שמאחורי הפרטים, ולהביא באמצעים שונים לפיתוח חשיבתם של התלמידים. דרך זו חשובה מאוד ויש לייחד לה מקום נרחב גם בסמינר.
- ד. "תכנית לימודים במשנה בסמינר", מאיר שורש ("שמעתיך" מס' 30). המחבר מתאר תכ"ל במשנה בסמינר עזתה. העיקרון המרכזי של התכנית הוא יצירת לקט מגוון. המחבר מתייחס גם לדרכי הוראה, אולם המטרות של התכנית הם בעיקר בתחום החינוך לערכים, ויצירת אישיות חינוכית תורנית. אין די התייחסות לדרכי הכשרה להוראה.
- ה. שיעור במשנה, הרב י. ק. רייניץ ("שמעתיך" מס' 58). המחבר מתאר שיעור במשנה בפני תלמידות סמינר. השיעור מאלף בצורתו ובתוכנו, ניתן גם להבחין בין השיטין בהצעות מיתודיות בחינת "כזה ראה וקדש", אולם הדרך להגיע להכנת שיעור כזה נסתרת מעיני תלמידות הסמינר.

ה: ולתור-
ד. שאלת
חור חור-
זספר, או
על המור-
כיא בפני
א, התל-
ה ישמש
זרנה ה-
פ. קהתי,
לים, ופי-
ה יש די
זרת יכו-
גל לפי-

ראשוני
להעשרת
תוכן וע-
בעבודה
נתגבשות

פר מנתח
מענינת
זש הכנה
יגר.

זבר מציע
ז למעשה
ז מרובה

זבר מציע
ז לפיתוח
ז.

אר תכ"ל
מתייחס
ז, ויצירת

זנה בפני
בהצעות
ז מעיגי

להלן דוגמאות אחדות לדרכי העשרה כפי שנוסחו במהלך העבודה.

1. הרחבה על ידי התייחסות למקורות אחרים: זיקה מיוחדת בין המקרא למשנה, השוואה למד-רש הלכה, לתוספתא או עיון בקטע מן התלמוד.
2. הרחבה בתחום המבנה הספרותי: מבנה מיוחד של מסכת פרק או משנה והיחס בין החלקים.
3. הרחבה פורמלית: במקרה שניתן להבחין בצורת חשיבה מיוחדת או מבנה לימודי מפורסם.
4. הרחבה בתחום תולדות ישראל: במקרה שהמשנה מזכירה מאורע או חכם מיוחד.
5. הרחבה חינוכית: במקרה שניתן להפיק לקח חינוכי מיוחד או רעיון מחשבתי מפורסם.
6. הרחבה בתחום ההלכה: במקרה שההלכה נוגעת לענינים מעשיים או שה-עיון בהלכה מוסיף להבנת המשנה.
7. הרחבה פרשנית: כאשר יש ענין מיוחד בדברי אחד המפרשים מע-בר להסבר הפשוט או כאשר ניתן לעמוד על יחס מיוחד בין המפרשים בהסבר המשנה.

המיוחדת והניסוח האסוציאטיבי.
בפרק ב' המשנה חוזרת לעניני קריאת המ-גילה, ודנה בצורת הקריאה ובשפתה.
במשנה א' נדגים מבנה פנימי של משנה:
"הקורא את המגילה למפרע — לא יצא קראה על פה קראה תרגום בכל לשון אבל קורין אותה ללועזות בלעז והלועז ששמע אשורית — יצא העתקת המשנה בצורה זו מסייעת להבחנה במבנה הפנימי שבה. הדיון במבנה זה הוא מבוא חשוב ופתיחה טובה להבנת ההלכות שבמשנה.
במקביל נביא את התוספתא פרק ב':
הלכה א':
"הקורא את המגילה למפרע — לא יצא וכן בהלל וכן בתפילה וכן בקריאת שמע".
הלכה ב':
"הקורא את המגילה טעה והשמיט פה פסוק לא יחזור ויקרא אותו הפסוק בפני עצמו אלא מתחיל מאותו פסוק וגומר עד הסוף — וכן בהלל וכן בתפילה וכן בקריאת שמע".
השוואת התוספתא למשנה, מסייעת להבנה

ניתן כמובן להציע אפשרויות נוספות. ההר-גל להתייחס למשנה לפי קטריונים קבועים ו-הרצון לגלות רעיונות חדשים, מדרבן את התלמידות במידת מה לעיון מחודש במשנה.

★

נדגים את הדברים על ידי עיון במשניות ממסכת "מגילה" לפי סדר המסכת. מבוא למסכת תמצאנה התלמידות בפתיחת הרב קהתי למסכת מגילה.

בפרק א' משנה א', אנו מוצאים עיקרון כל-לי, ביחס לתאריך קריאת המגילה:

"מגילה נקראת באחד עשר, בשנים עשר, בשל-שה עשר, בארבעה עשר, בחמשה עשר, וכו' "
במשנה ב' אנו מוצאים פירוט
"כיצד? חל להיות ארבעה עשר בשני כרכים ועיי-רות קורין..."

במשנה ד' מציינת המשנה את ההבדל בין אדר ראשון לאדר שני, ומשם עד סוף פרק א' משניות בסגנון:

"אין בין... ל... אלא..."

הדגות בענינים שונים שאינם קשורים ישי-רות למסכת. במבנה המיוחד של הפרק ניתן להבחין בקלות. יש אפשרות להרחיב בפרק זה, הן בתחום המבנה הספרותי והן בתחום ההרחבה הפורמלית, בציון צורת החשיבה

גים לפחות שש אפשרויות להעשרה. ודאי גי' תן להוסיף עליהן גם בפרקים אלו וביותר בפרקים אחרים.

★

הדיון בדרכי העשרה משמש אתגר לתל-מידות. הן אלה המופקדות על תוספת עניין לשיעור וגיוון התוכן שבו, והן אשר צריכות לגלות כיצד להפוך את השיעור לחי ומענין יותר. תפקידו של המורה הוא להדריך לכוון ולהציע ספרות עזר. על ידי תרגול רב של שיטה זו מגיעות התלמידות לפיתוח חוש הב-הנה שבעזרתו תדענה לבחור חומר מתאים ול-למד בצורה מענינת, גם אם הכלים שבידיהן מצומצמים באופן יחסי. על התלמידות לבוא לשיעור עם ידיעה בסיסית של המשנה (ואכן התלמידות משוכנעות שמיומנות זאת של הכנת המשנה באופן עצמאי מצויה בידיהן, ונסיון ללמוד משנה כפשוטה לא מהווה אתגר עבורן).

הדיון בכתה מתרכז בשאלת ההעשרה. תוך כדי דיון מגיעים לליבון הענינים שבמשנה ולתוספת הסבר והבנה. במהלך הדיון בדרכי העשרה, מטבע הדברים יש התיחסות לשאלות מיתודיות שונות כגון הכנת דפי עבודה, שא-לות מנחות, איורים, שיעורי בית וכו'. דיון זה הינו בעל השלכות גם למקצועות אחרים. נדמה שעקרונות ההעשרה עשויים לשמש גם את המורים בבית הספר היסודי או התי-כון. ניתן אף לשתף לעיתים את התלמידים בבחירת דרך ההעשרה של השיעור. שותפות זאת של התלמידים יש בה ברכה רבה, והיא מהווה תמציתה של ההוראה היצירתית הפו-רה, אשר בה חווה והנאה ללומד ולמלמד כ-אחד.

לסיום, יש לחזור ולהדגיש כי אין לוותר על הקניית מושגים הלכתיים בסיסיים, דרכי עיון במפרשים, הקניית היכרות עם הספרים השונים והכרות עם תכנית הלימודים של בית הספר. אולם ניתן לשלב גם דברים אלה בתוך השיעורים, שהנושא העיקרי שבהם הוא חתי-רה לדרכי העשרה וגיוון ושהפועלות העיקר-יות בו הן התלמידות.

ומאפשרת הרחבה מענינת הנוגעת לחיי יום יום (הלל תפילה וקריאת שמע). כן יש מקום לעיון בספר הלכה כדי לעמוד על ההלכה ל-מעשה.

גם בפרק ב' משנה ב' מבנה מענין והקבלה לתוספתא (פ"ב ה"ב ואילך).

במשנה ג' נושא אחר. נעתיק שוב את המש-נה תוך הפרדה בין שני חלקיה.

(ח"א) „בן עיר שהלך לכרך ובן כרך שהלך לעיר — אם עתיד לחזור למקומו — קורא במקומו ואם לאו — קורא עמהם.

(ח"ב) מהיכן קורא אדם את המגילה ויוצא בה ידי חובתו ?

ר' מאיר אומר — כולה

ר' יהודה אומר — מאיש יהודי

ר' יוסי אומר — מאחר הדברים האלה.

במשנה זאת יש לשים לב שוב למבנה. ב' חלק הראשון עוסקים המפרשים בהרחבה בע' ניין „פרוץ בן יומי“, תוך ציטוט דברי הגמרא והראשונים בסוגיא. נדמה שגם פירושו של הרב קהתי בקטע זה קשה להבנה. ניתן איפוא להסתפק בהבנת העיקרון ועיון בהלכה. להבנת החלק השני נביא את דברי התוספ' תא בפרק ב' הלכה ט':

„מצות מגילה מתחילתה ועד סופה — דברי ר' מאיר

ר' יהודה אומר — מאיש יהודי

ר' יוסא אומר — מאחר הדברים האלה

ר"ש בן אלעזר אומר — מכלילה ההוא

אבל הכל מורים שמצוותה לגמור עד הפוף. לפנינו הקבלה מענינת למשנה תוך תוספת דעה רביעית. בחלק זה ניתן לפתח דיון רעיו-ני חינוכי ביחס למהותה של קריאת המגילה וביחס לפירוש המקראות שבה.

במשנה ד' דיון על הכשרים לקרוא במגי-לה, אחר כך דיון בזמן הקריאה, ומשם עד סוף הפרק הלכות שונות שזמן קיומן ביום או בלי-לה. מבנה זה של הפרק מחזק את אשר למדנו כבר בפרק הראשון ביחס לקשר שבין הע' נינים שבפרק ולזיקה שבין ההלכות המשניות עצמן.

דומה כי בשני פרקי משנה אלה ניתן להד-